

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 321.728

1:32

1 Habermas, J.

Primljeno: 5. siječnja 2013.

Republikanizam i liberalizam kao temelji Moderne

ZVONKO POSAVEC*

Sažetak

Republikanizam i liberalizam kao temelji Moderne izloženi su u svojoj isprepletenosti i uvjetovanosti kako ona dolazi do izražaja u koncepciji *deliberativne demokracije* Jürgena Habermasa. Najprije su oba pojma sažeto određena; republikanizam naglašava načelo kreposti i zajedništva, liberalizam otkriva slobodu pojedinca i pojedinih područja kao temeljnu točku razvitka slobodarskog poretka. Zatim se pokazuje kako Habermas u pojmu *deliberativne demokracije* povezuje liberalizam i republikanizam kao neodvojive dijelove modernog političkog poretka. Naposljetku se prikazuje kako Habermas upotrebljava taj pojam u analizi Europske unije, odnosno u analizi mogućnosti deliberativne demokracije u prostoru europeizacije i globalizacije. Zaključno se ustvrđuje da je u perspektivi europeizacije i globalizacije djelotvorna moć republikanizma izrazito smanjena, a moć neoliberalnih tendencija narasla s izrazito fatalnim posljedicama.

Cljučne riječi: republikanizam, liberalizam, Moderna, deliberativna demokracija, Habermas

Organizator nas je pozvao da, povodom 50. godišnjice Fakulteta političkih znanosti, problematiziramo *republikansko i liberalno* lice modernog političkog mišljenja, kako stoji u pozivu, zrcalnu “prijateljsko/neprijateljsku” igru njihovih specifičnih ideja, vrednota i pojmovnih konstelacija. Drugi, ne manji povod je 300. godišnjica rođenja Rousseaua (1712-2012), koji je nedvojbeno najjemenentniji republikanski teoretičar političke slobode. Obje godišnjice sretno se međusobno preklapaju.

Moje izlaganje koncentrirano se na naslov skupa koji glasi “republikanizam i liberalizam – *frères ennemis* modernoga političkog mišljenja”, s naglaskom na *frères*, a manje na *ennemis*. Naime u politici ne postoji ili-ili, nego sretni spoj razlika. Re-

* Zvonko Posavec, akademik, član HAZU.

publikanizam i liberalizam kao temelje Moderne izložit ću u njihovoj isprepletenosti i uvjetovanosti kako ona dolazi do izražaja u koncepciji *deliberativne demokracije* Jürgena Habermasa.

Najprije ću oba pojma sažeto odrediti (1), zatim ću pokazati njihovu međusobnu uvjetovanost u Moderni (2), a na kraju ću izvesti određene zaključke za našu situaciju (3).

1. Oba ta pojma teško je jednoznačno odrediti, i to iz najmanje dvaju razloga. Prvo zbog njihove bogate povijesti, drugo zbog širine onoga što se u njima skriva. Stoga ću u određenju tih pojmova staviti naglasak na one momente koji su mi potrebni radi daljnijega izvođenja najavljene teme. Naravno da ta određenja ne iscrpljuju bogatstvo tih pojmova.

Republikanizam je politički poredak koji počiva na kreposti građana, a cilj mu je osiguranje participacije građana u životu zajednice. Njemački izrazi prijevoda *res publica* su *Staat* (država), *Gemeinwesen* (zajednica) ili *Freistaat* (slobodarska država). Riječ je dakle o borbenom pojmu koji je usmjeren i protiv monarhije i protiv despocije, a narod kao cjelina građana izvor je svake legitimne vlasti. Narod je *politički subjekt*, u smislu republikanizma, ako si daje normu, zakon ili ustav svojega djelovanja. Stoga republikanizam u materijalnom smislu znači vladavina zakona, uspostava službi koje djeluju prema ideji općenitosti i dioba vlasti. Republikanske kreposti su jednostavnost običaja, skromnost, radišnost, nepotkupljivost, samoodricanje, požrtvovnost, ljubav prema zakonima i domovini. U doba Američke i Francuske revolucije pojam republike protivi se pojmu demokracije. Demokracija se u tadašnjem razumijevanju svodi na neposrednu, plebiscitarnu vladavinu naroda, a republika se vezuje uz predstavništvo i diobu vlasti. Kant inzistira na proturječju republikanskog i demokratskog ustava. Dok demokracija inzistira na jednakosti građana, dotle republika stavlja težište na čuvanje ljudskih prava i diobu vlasti. S afirmacijom predstavničke demokracije napetost između tih dviju formi vladavine ublažena je ili potpuno napuštena. Tako zastupnik u poslijeratnom njemačkom parlamentu prof. Carlo Schmid kaže da republika nije ništa drugo nego demokracija (*Stenographischer Bericht des Parlamentarischen Rates*, str. 13 i d.). U Novalisovim romantičkim sanjarenjima republika je poistovjećena s radikalnom demokracijom, kao što je napuštena i napetost između monarhije i republike. On smatra da će doći vrijeme kad kralj neće moći opstati bez republike i republika bez kralja. Danas je postalo očito da se monarhije mogu jako dobro povezati s republikom, ali nikako s radikalnom demokracijom.

Liberalizam je tipična politička teorija Moderne. On nastoji cjelokupni politički poredak izvesti iz autonomije pojedinca kao posljednjeg ishodišta cjelokupnog pravno-političkog poretka. Liberalno načelo obvezuje državu na poštivanje kako individualnih autonomija tako i autonomija pojedinih područja života i djelova-

nja. To se ostvaruje prije svega u slobodarskim pravima pojedinaca koja utemeljuju prostore individualnih sloboda, a usko su povezana s autonomijom institucija i čitavih područja. Ta područja razvijaju autonomne mehanizme upravljanja društvenim procesima i na taj način ograničavaju kompetencije i pravo države da se u njih upleće.

To liberalno načelo autonomije nastalo je u otporu prema paternalističkom autoritetu apsolutističke monarhije. Već je Wilhelm von Humboldt, koncem 18. stoljeća, pokušao odrediti granicu upletanja države u prava pojedinaca i pojedinih sfera djelovanja. On predlaže nacrt ustava koji je usmjeren ne samo protiv svemoći kralja nego i protiv zahtjeva države blagostanja koju on smatra "najlošijim i tlačiteljskim despotizmom". Nije nikakvo čudo što su totalitarni režimi redovito bili protiv liberalizma, ali ne i protiv demokracije.

Dakle, dok republikanizam naglašava načelo kreposti i zajedništva, dotle liberalizam otkriva slobodu pojedinca i pojedinih područja kao temeljnu točku razvitka slobodarskog poretka. Možemo pojednostavljeno reći da je liberalizam kod Habermasa oličen u Kantu, a republikanizam u Rousseauu.

2. Habermas povezuje u pojmu *deliberativne demokracije* liberalizam i republikanizam. Sam pojam deliberacije odnosi se na klasično razlikovanje *agere* i *deliberare*. Tako izvršna vlast djeluje, a parlament diskutira. *Deliberare* znači savjetovati se sam sa sobom ili s nekim drugim. Pojam potječe iz antičke retorike kao političke forme međusobnog razgovora i savjetovanja. Kod Habermasa taj pojam nije vezan samo uz neku instituciju (parlament, kongres ili ustavni sud), nego se deliberacija proširuje na izvanparlamentarne trgove i arene u kojima se komunikativno stvara racionalnost i vrši utjecaj na političke procese.

Nema nikakve sumnje da je deliberativna demokracija sljednica grčke demokracije. Grčko otkriće da se politika stvara međusobnim dogovaranjem i savjetovanjem obnovljeno je u konceptu deliberativne demokracije. Demokracija je u tom smislu proces u kojem, putem diskusije i deliberacije, dolazi do odlučivanja.

Habermas razlikuje tri idealna tipa demokracije: *liberalnu*, *republikansku* i *deliberativnu*.

Liberalnu demokraciju karakterizira pravna država i tržišno društvo. U toj koncepciji država štiti prava pojedinaca, kao i izborna natjecanja koja sličje tržišnim borbama. Vlada se za narod, a nosioci dužnosti služe su države. Narod daje mandat vladi da u određenom razdoblju upravlja državom.

Republikanska demokracija sadrži ono što liberalnoj nedostaje: sudjelovanje građana u djelovanju države tako da se vladavina odvija preko ili putem naroda, a odlučivanje proistječe iz diskusije i deliberacije. U liberalnoj demokraciji težište je na razgraničenju države i društva, a u republikanskom modelu težište je na sudioništvu građana u vladavini i njihovoj sljubljenosti u zajednici.

Deliberativna demokracija preuzima ponešto od svakog modela demokracije, ali, naravno, ne i njihove slabosti. Ona priznaje pluralizam i konflikte interesa koji u republikanskome modelu predstavljaju opasnost za homogenost. Međutim nasuprot liberalnoj, deliberativna demokracija prihvaća zajedništvo kao bazu koja dolazi do izražaja u formama komunikacije. Sporazumijeva se o ciljevima i vrijednostima i traži se put preko interesne politike – pravednost u skladu s normativnim pitanjima zajedničkog života.

U *Faktizität und Geltung* on dijeli diskurse u *deliberativnoj demokraciji* na: *pragmatičke* (pregovara se o interesima), *etičko-političke* (u kojima se sporazumijeva o ciljevima i vrijednostima i teži autentičnoj općoj volji) i *moralne* (u kojima se raspravlja o autonomiji opće volje).

Očita je Habermasova namjera da republikansku i liberalnu demokraciju ujedini i nema sumnje da je to atraktivna koncepcija. Usprkos kritici koju je 1976. godini uputio Hanni Arendt, on se približava njenom modelu razrješavanja moći u komunikaciju, jer i sam govori o komunikativnoj moći koja se stvara izvan državnih institucija u civilnom društvu i nastupa nasuprot administrativnoj moći. On kaže kako “ona nastupa nasuprot administrativnoj moći u načinu opsjedanja” (Habermas, 1992: 626). Ipak, on se ne zalaže da komunikativna moć osvoji državu i njenu upravu, jer se ne zalaže za direktnu demokraciju. Stoga parlament i upravljanje ostaju javne instance odlučivanja, ali moraju biti pod pritiskom “mreže senzora” civilnog društva (Habermas, 1992: 364). Fori, arene, inicijative moraju oficijelnu politiku informirati i izvršiti pritisak na nju. Na taj se način oživljava javnost, što je njezina velika prednost, međutim potpuno je nepredvidljivo hoće li ono što se razvija u civilnom društvu doista dobiti i demokratsku formu. U civilnom društvu mogu se formirati samozvane avangarde koje zadobivaju vladavinu nad javnim mnijenjem. Mogu se javiti populistička stremljenja čiji je demokratski potencijal upitan. Često su takve inicijative sklone dramtiziranju političke situacije da bi na taj način izazvale pažnju. Na to nije nimalo imun ni tisak, koji nastoji neprekidno izazivati senzacije. Osim toga često se na neprimjetan način u javne proteste ubacuju zastupnici raznih interesa koji udaljuju diskurs od ideala racionalnosti i pravednosti.

Dakle u teoriji deliberativne demokracije Habermas kombinira republikanizam i liberalizam kao neodvojive dijelove modernog političkog poretka.

3. Kako Habermas upotrebljava taj pojam u analizi Europske unije? Pod naslovom *Die postnationale Konstellation* (1998) objavio je eseje koji analiziraju mogućnost deliberativne demokracije u prostoru europeizacije i globalizacije. Njemu prethodi i slijedi ga čitav niz eseja koji tematiziraju mogućnost demokracije nakon doba demokracije određene nacionalnim okvirom. Sve su to eseji izrazito aktualni, koji se bave politikom vremena u kojem živimo. Obilježeni su shvaćanjem Moder-

ne kao procesom ostvarenja prosvjetiteljskog univerzalizma. Ta njegova teorija zahtijeva filozofiju povijesti koja pokazuje put ostvarenja prosvjetiteljskog projekta.

Čitava njegov teorija deliberativne demokracije obilježena je mnogim teškoćama. Deliberativna demokracija počiva na komunikaciji i sudjelovanju građana u političkom procesu, dakle sadrži snažan republikanski naboj, koji je otežan proširenjem političkih jedinstava. Ako se napušta okvir nacionalnih granica i ako se proširuje ne samo na EU nego i na čitav svijet, tada su teškoće teorije deliberativne demokracije, koja počiva na javnosti i diskursu, izuzetno velike.

Demokracija bi u nacionalnoj državi trebala ujediniti liberalizam i republikanizam. U republikanskoj tradiciji važnu ulogu, kao što smo naveli, ima građanska krijepost, homogenost i solidarnost, a one su teško ostvarive na velikim prostorima. Zaboravlja se na upozorenje Montesquieua i Rousseaua da je republikanizam ostvariv samo u malim političkim zajednicama. Patriotski republikanizam koji je brana od privatnog presezanja i prisvajanja javnoga dobra ima izuzetno važnu ulogu u toj tradiciji. Može li se ta vrsta patriotizma nadomjestiti nekom drugom vrstom odanosti političkoj zajednici? Habermas predlaže da se u post-nacionalnoj konstelaciji nacionalni patriotizam zamijeni ustavnim patriotizmom. Ta ideja nije njegova, kao ni mnoge druge, ali on je sretno uklapa u svoju teoriju. Treba napomenuti da se u nekim demokratskim zemljama Zapada nazire rastakanje republikanskog patriotizma. Pogotovo u SR Njemačkoj u kojoj se, prema nekim istraživanjima, studenti ne izjašnjavaju kao Nijemci, nego ne daju nikakav odgovor, ili napišu da su Eskimi ili neku drugu besmislicu.

Koncepcija ustavnog patriotizma izrazito je okrenuta protiv etatizma, a to znači protiv shvaćanja demokracije koja bi bila vezana uz nacionalnu državu. Habermas misli da u procesu učenja možemo promijeniti naše patriotsko držanje prema naciji i usmjeriti ga prema određenim principima koji pojedinca emancipiraju iz kuta gledanja pojedine ograničene nacionalnosti. U takvoj koncepciji patriotizam je izrazito oslabljen, pa čak dolazi do gubitka nacionalnih osjećaja. Oni se pokazuju još samo na rubnim dijelovima društva (npr. na nogometnim utakmicama).

Pojam ustavnog patriotizma Habermasa, koji ima, kao što sam rekao, snažan antietatistički naboj, dijeli on s mnogim politolozima i pravnicima. On služi tome da se "identifikacija s državom preusmjeri u identifikaciju s ustavom" (Habermas, 2004: 78). Tako stvoren ustav znači ujedinjenje koje je voljni produkt slobodnih i jednakih subjekata da se živi pod određenim zakonom koji smo, naravno, sami proizveli. Tu nema govora o kontinuitetu generacija koje slijede zavještaj otaca zadan njihovom najčešće nesretnom povijesnom sudbinom. Patriotizam je na taj način ispražnjen od svoje vezanosti uz tlo i krvno srodstvo, ali je ujedno uzdignut u svojem umnom određenju. Može li se nacionalni patriotizam nadomjestiti univerzalnim pravilima postupanja neovisno o naciji, ostaje otvoreno pitanje.

Što se tiče Europske unije, Habermas smatra da se mora računati s opstankom i utjecajem nacionalnih država. On se zalaže za “euro-federalizam”, a u tom smislu Europa bi morala dobiti “ustav” (Habermas, 2001: 16). Još više naglašava da politika Europske unije mora rješavati racionalnost i efikasnost pojedinih sistema, dakle mora osigurati jedinstvenu politiku poreza, financija i privrede te, naravno, efikasnu kontrolu. On ne predviđa razrješenje nacionalnih država, koje će i dalje “ostati najznačajniji politički akteri” (Habermas, 2001: 15). Habermas nije okrenut sadašnjoj situaciji, nego okreće svoj pogled prema budućnosti. Kao što je europskim državama dugo trebalo da razviju solidarnost u okviru nacije, smatra on, tako Europa treba proći dug proces da bi se razvila solidarnost među “strancima”. U tom smislu potrebno je stvoriti europsku javnost koja će nacionalnu arenu otvoriti neovisno o nacionalnoj pripadnosti (Habermas, 2001: 119-120). Europski parlamentarci moraju u isto vrijeme biti članovi nacionalnih parlamenata (Habermas, 2001: 128), a engleski jezik treba biti drugi jezik. Treba uvesti europski referendum, a u igri je i Europa s više brzina (Habermas, 2001: 125).

Habermas zamišlja Europu koja uistinu posjeduje ustav, ali koja nema osnovne oznake državnosti, a to je monopol sile. Također, iza europskog ustava ne stoji određeni narod, nego veliku nadu polaže u europsku solidarnost koju bi tek trebalo stvoriti (Habermas, 1998: 154 i d.). Nastanak te solidarnosti možemo očekivati od budućeg razvitka koji mora osigurati povelju ustavnih kompetencija, kao i jedan ne samo stranački nego europski stranački sistem, europsku javnost, europsko društvo građana, transnacionalne medije, preklapajuće projekte za stvaranje zajedničke buduće kulture (Habermas, 1998: 154 i d.).

Na nivou svjetske politike i globalizacije utopijski elementi rastu još više, jer je situacija tu još nesigurnija nego u prostoru EU-a. Habermas slijedi *governance*-model koji obećava svjetsku unutarnju politiku bez svjetske vlade. Tu se dijelom može prepoznati Kantov projekt svjetskoga mira. Nacionalne države u međusobnim odnosima ne stoje u prirodnom stanju, nego su njihove uloge komplementarne (2003: 129). Dilema je slična Kantovoj: treba li organizirati jednu državu s monopolom sile ili savez svjetskih republika? Svjetska politika postaje svjetska unutarnja politika. Teorija koja toliko pažnje posvećuje diskursu i deliberaciji, participaciji građana u tvorbi volje dolazi u ozbiljnu nepriliku s obzirom na povećanje prostora u kojima bi se trebala ostvariti. Prostori komunikacije u ovakvoj situaciji ozbiljno gube snagu svojega uvjerenja. Habermasova vizija svjetskog poretka usmjerena je protiv neoliberalne vizije “bez-državnog svjetskog društva”, protiv “post-marxističkog scenarija raspršenog imperijalizma bez centra moći” (Hardt i Negri, 2002-2004), kao i protiv “anti-kantovskog projekta poredaka velikih prostora” koji se međusobno bore (Zangl i Zürn, 2004: 185). S time je usko povezano njegovo razlikovanje legalnih i nelegalnih ratova (Zangl i Zürn, 2004: 189) koje zahtijeva in-

ternacionalni kazneni sud, kao i preuzimanje pojma diskriminirajući rat. Tko može presuditi nestranački je li rat diskriminirajući ili nije, ostaje otvoreno pitanje. Možda tijelo Ujedinjenih naroda, Vijeće sigurnosti. Ali ono se u konfliktnim slučajevima redovito ne može dogovoriti. U slučaju Srbije NATO-pakt je djelovao bez suglasnosti Vijeća sigurnosti. To djelovanje Habermas je opravdao kao “neophodni zahtjev s obzirom na buduće kozmopolitsko stanje” (Habermas, 2000: 61). Uvijek se i ponovno u svim segmentima računa s budućnošću kao opravdanjem za sadašnje djelovanje.

Vratimo se na početak. U nacionalnoj državi još možemo govoriti o kooperaciji liberalizma i republikanizma, međutim u perspektivi europeizacije i globalizacije djelotvorna moć republikanizma izrazito je smanjena, a moć neoliberalnih tendencija narasla je s izrazito fatalnim posljedicama.

LITERATURA

- Habermas, Jürgen, 1992: *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt a. M.
- Habermas, Jürgen, 1998: *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt a. M.
- Habermas, Jürgen, 2000: Bestialität und Humanität. Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral, u: R. Merkel (ur.), *Der Kosovokrieg und das Völkerrecht*, Frankfurt a. M.
- Habermas, Jürgen, 2001: *Zeit der Übergänge*, Frankfurt a. M.
- Habermas, Jürgen, 2003: *Der gespaltene Westen*, Frankfurt a. M.
- Hardt, Michael, Negri, Antonio, 2002: *Empire. Die neue Weltordnung*, Frankfurt a. M.
- Zangl, Barbara, Zürn, Michael, 2004: *Verrechtlichung – Baustein für Global Governance?*, Bonn.

Zvonko Posavec

REPUBLICANISM AND LIBERALISM
AS FOUNDATIONS OF MODERNITY

Summary

Republicanism and liberalism, as foundations of Modernity, are presented in terms of how they are interconnected and condition one another, as expressed in the conception of Jürgen Habermas' *deliberative democracy*. Firstly, both concepts are concisely defined; republicanism stresses the principle of virtue and community, while liberalism reveals the freedom of the individual and of particular provinces as the basic point in the development of a free order. Secondly, the author shows how Habermas links the two in the concept of *deliberative democracy* as inseparable parts of the modern political order. After that, the way is discussed in which Habermas uses the concept in his analysis of the European Union, i.e. of the possibility of deliberative democracy in the space of Europeization and globalization. The author concludes that, viewed from the perspective of Europeization and globalization, the effective potency of republicanism has become significantly reduced, while the potency of neo-liberal tendencies has grown, with decidedly fatal consequences.

Keywords: republicanism, liberalism, Modernity, deliberative democracy, Habermas

Kontakt: **Zvonko Posavec**, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Strossmayerov trg 14, 10000 Zagreb. E-mail: zvonko.posavec@zg.t-com.hr